

Bericht: Zienswijze LTO Nederland op Ontwerp-Nota Ruimte

Afzender: LTO Nederland

Contactpersoon: Erik-Lutein Nijsingh (elnijsingh@lto.nl) Mark Heijmans (mheijmans@lto.nl) Jacco Hoogendam (jhoogendam@lto.nl)

Datum: 15-12-2025

indiening:

Leeswijzer

Deze zienswijze van LTO Nederland betreft de ontwerp - Nota Ruimte (inclusief plan-MER en passende beoordeling). De Nota Ruimte bevat belangrijke keuzes voor de toekomstige inrichting van Nederland en heeft directe gevolgen voor het landelijk gebied en de agrarische sector. In dit document geeft LTO haar reactie op de ontwerptekst en doet zij voorstellen om de Nota te versterken op punten waar de positie van land- en tuinbouw, de beschikbaarheid van landbouwgrond en de noodzakelijke balans tussen functies onvoldoende zijn uitgewerkt.

De zienswijze is als volgt: Na de inleiding volgt een algemene reactie op de ontwerp-Nota Ruimte. Vervolgens wordt het onderwerp (landbouw-)grond in relatie ruimte behandeld. Daarna komen de thema's water en bodem (met daarbinnen de case van het veenweidegebied) land- en tuinbouw en natuur en economie en energie in drie hoofdstukken aan bod. En tot slot een afsluitend hoofdstuk. Elk hoofdstuk bevat een inhoudelijke beoordeling van de ontwerp - Nota Ruimte en eindigt met concrete aanbevelingen. Deze aanbevelingen zijn gericht op het verbeteren van de uitvoerbaarheid, de rechtszekerheid en de helderheid van het beleid, en richten zich uiteraard op het borgen van de positie van de land- en tuinbouwsector in de ruimtelijke ordening van Nederland

Inleiding

LTO onderschrijft het belang van een integrale en toekomstgerichte visie op de inrichting van Nederland. De ontwerp - Nota Ruimte vormt in dat opzicht een belangrijk strategisch document. De keuzes die hierin worden gemaakt over waterveiligheid, klimaatadaptatie, natuurherstel, woningbouw, energievoorziening, economie en defensie werken direct door in het landelijk gebied. De land- en tuinbouw is daar de grootste ruimtegebruiker, maar is tegelijk een cruciale drager van voedselzekerheid, leefbaarheid, landschap en regionale economie. In de [Toekomstvisie 2030](#), heeft LTO Nederland verwoord dat een duurzame toekomst voor de land- en tuinbouw gestoeld is op drie samenhangende pijlers: goed eten, mooi groen en sterk ondernemerschap. Deze visie benadrukt dat Nederland alleen een robuust en veerkrachtig voedselsysteem kan behouden als er voldoende ruimte beschikbaar blijft voor productie, innovatie, ketenontwikkeling en ondernemerschap. Goed eten vraagt om een sterke primaire sector met toegang tot grond en water. Mooi groen vraagt om agrarisch beheer van landschap en biodiversiteit, ondersteund door passende vergoedingen. Sterk ondernemerschap vraagt om rechtszekerheid, investeringsruimte en duidelijke ruimtelijke kaders. In de [LTO Grondvisie](#) is vastgelegd dat landbouwgrond een strategische hulpbron is. Grond is schaars, niet verplaatsbaar, en staat onder toenemende druk van andere ruimteclaims, zoals woningbouw, energie, infrastructuur, natuur, defensie en waterberging. Juist daarom pleit LTO voor een helder en juridisch verankerd afwegingskader voor functiewijzigingen van landbouwgrond. Dat kader moet borgen dat zorgvuldig wordt omgegaan met hoogwaardig agrarisch areaal, dat de investeringen van ondernemers en de publieke investeringen in landbouwstructuur worden meegewogen en dat voedselzekerheid en landbouwstructuur volwaardig onderdeel zijn van de ruimtelijke afweging. In de [Visie Waterkwantiteit](#) benadrukt LTO dat water en bodem onderdelen zijn van toekomstige inrichting en gebruik van het land, maar dat dit alleen kan slagen als de regelbaarheid en robuustheid van het watersysteem in samenhang worden beschouwd met de bedrijfsvoering van agrarische bedrijven.

Vernatting, peilopzet, bufferzones en grondwateronttrekkingsplafonds hebben direct effect op opbrengsten, teeltkeuze, mechanisatie en investeringen. Een realistisch en gebiedsgericht waterbeleid vraagt om maatwerk, fasering en eerlijkheid over kosten, risico's en compensatie.

LTO Nederland, NAK, provincies (IPO), gemeenten (VNG) en waterschappen (UvW) hebben eind juli 2025 [een gezamenlijk stikstofplan](#) gepresenteerd. Met dit plan zetten de initiatiefnemers stappen in het terugdringen van de stikstofuitstoot waardoor ruimte ontstaat voor vergunningsverlening én natuurherstel. Alle sectoren leveren een substantiële bijdrage aan de stikstofdaling. De initiatiefnemers verbinden zich aan afrekenbare stikstofreductiedoelen.

De ontwerp - Nota Ruimte sluit in taal en ambitie op onderdelen aan bij onze algemene inzichten. In het hoofdstuk over landbouw en natuur wordt het belang van een vitale en productieve landbouwsector erkend en wordt gewezen op de bijdrage van boeren aan landschap en biodiversiteit. Ook wordt, onder meer in de passages over zorgvuldig omgaan met landbouwgrond en over landgebruik dat meebeweegt met veranderende water- en bodemcondities, onderkend dat de landbouwsector onmisbaar is voor voedselzekerheid, cultuurlandschap en regionale identiteit. Tegelijkertijd wordt gesteld dat land- en tuinbouw vanwege haar omvang vaak als eerste wordt gezien als leverancier van ruimte voor andere functies.

In de uitwerking van de ontwerp - Nota Ruimte ontbreekt echter een heldere en juridisch geborgde verankering van landbouw als volwaardige, te beschermen functie in de ruimtelijke ordening. Zo wordt op verschillende plaatsen gesproken over het zorgvuldig omgaan met landbouwgrond en het voorkomen van verslechtering van de landbouwstructuur, maar blijft onduidelijk hoe dit zich vertaalt in bindende instructies of toetsingskaders voor bijvoorbeeld provincies en gemeenten. Het aangekondigde afwegingskader voor functiewijziging van landbouwgrond wordt in de ontwerp - Nota beschreven als een bestuurlijke aanpak zonder juridische borging. Daarmee blijft het risico bestaan dat landbouwgrond in de praktijk alsnog de "witte vlek op de kaart" is waar andere opgaven als eerste landen. Ook de thematische uitwerking van water en bodem in de ontwerp - Nota Ruimte roept vragen op. In de kaarten en beschrijvingen van regionale water- en bodemsysteem en van gebieden met meervoudige opgaven (waaronder overgangsgebieden rond Natura 2000, veenweidegebieden, beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden) worden omvangrijke gebieden aangewezen waar aanvullende beperkingen en transities aan de orde zijn. De planMER en de passende beoordeling laten zien dat in deze gebieden sprake is van stapeling van drukfactoren: hydrologie, waterkwaliteit, klimaatopgaven, stikstof, natuurdoelen en ruimtelijke claims. Zonder een uitgewerkt transitiepad, duidelijke rolverdeling tussen overheden en harde afspraken over financiering en compensatie, leidt dit tot grote onzekerheid over het perspectief van agrarische bedrijven in deze gebieden.

LTO constateert dat in de ontwerp - Nota het Rijk enerzijds het belang van een vitale en productieve landbouwsector benadrukt, maar anderzijds onvoldoende helder maakt hoe de noodzakelijke ruimte voor die sector in 2050 daadwerkelijk wordt veiliggesteld. Er wordt sterk ingezet op functiecombinaties, overgangsgebieden en meervoudige opgaven, maar niet wordt vastgelegd welke minimale agrarische draagkracht per regio nodig is om verdienvermogen van primaire ondernemers, ketens, kennisinfrastructuur en logistiek in stand te houden.

Door deze zienswijze wil LTO minimaal de volgende zaken aan de orde stellen: Ten eerste wil LTO onderstrepen dat land- en tuinbouw de belangrijkste drager is van het Nederlandse cultuurlandschap en dat dit in de ruimtelijke keuzes van de Nota Ruimte beter tot uitdrukking moet komen. Ten tweede willen we concreet maken welke onderdelen van de ontwerp - Nota Ruimte (soms op basis van planMER en de passende beoordeling) naar oordeel van LTO Nederland moeten worden aangescherpt of aangepast om tot een uitvoerbaar en gedegen beleid te komen. Ten derde willen we voorstellen doen voor een juridisch en beleidsmatig robuust afwegingskader voor landbouwgrond en voor een realistische invulling van het thema water en bodem.

2. ALGEMENE REACTIE

De ontwerp - Nota Ruimte beoogt richting te geven aan de inrichting van Nederland richting 2050 en wil de grote maatschappelijke opgaven – waterveiligheid, klimaatadaptatie, natuurherstel, woningbouw, energievoorziening en economie – in samenhang afwegen. LTO onderschrijft de noodzaak van een nationale ruimtelijke koers. De landbouw- en tuinbouwsector maakt als grootste ruimtegebruiker in het landelijk gebied vanzelfsprekend onderdeel uit van deze transitie en levert een substantiële bijdrage aan waterbeheer, landschap, biodiversiteit, energieproductie en regionale economie. En als belangrijkste uiteraard: het produceren van veilig en verantwoord voedsel. Tegelijkertijd constateert LTO dat de ontwerp - Nota Ruimte in haar huidige vorm onvoldoende duidelijkheid biedt over de ruimtelijke positie en strategische noodzaak van land- en tuinbouw en onvoldoende houvast geeft aan provincies en gemeenten bij het maken van noodzakelijke keuzes. De Nota laat op meerdere onderdelen positieve richting zien, maar maakt nog te weinig keuzes. Dit raakt de uitvoerbaarheid van het beleid en vergroot de onzekerheid voor agrarische ondernemers. Zekerheid is nodig voor de toekomstplanning en het verkrijgen van noodzakelijke financiering. Er worden overigens wel keuzes voorgelegd om land- en tuinbouwareaal te verkleinen ten behoeve van andere bestemmingen. Soms wordt de indruk gewekt dat de agrarische sector zich volledig zou moeten aanpassen richting natuur inclusieve land- en tuinbouw, terwijl er onvoldoende aandacht lijkt te zijn voor de hoogproductieve bedrijven (bijvoorbeeld in de tuinbouwsector) die door hun bedrijfsvoering juist kunnen leiden tot meer ruimte voor andere bestemmingen.

Ontbrekende juridische verankering van landbouwgrond en voedselzekerheid

In de ontwerp - Nota Ruimte wordt gesproken over het zorgvuldig omgaan met landbouwgrond en over het voorkomen van verslechtering van landbouwstructuren, maar dit wordt niet juridisch verankerd. Het aangekondigde afwegingskader landbouwgrond heeft geen normatieve status en biedt onvoldoende bescherming tegen ongerichte functieveranderingen. De planMER bevestigt dat landbouwgrond in veel regio's onder druk komt te staan door opgaven rond natuur, water en energie. De passende beoordeling laat zien dat aanvullende natuurdoelen in overgangsgebieden kunnen leiden tot extra beperkingen voor meerdere vormen van agrarisch grondgebruik. Deze conclusies zijn in de Nota slechts beperkt betrokken bij de ruimtelijke keuzes.

Voedselzekerheid wordt nauwelijks benoemd

De ontwerp - Nota Ruimte brengt talrijke nationale belangen in beeld, inclusief gedetailleerde opgaven en kaarten, maar een nationale opgave voor het behoud van goede landbouwgrond, productieruimte en locaties (stallen) voor veehouderij ontbreekt. LTO acht dit onwenselijk, zeker gezien de afhankelijkheid van goede gronden en geschikte locaties voor akkerbouw en teelten zoals Vollegrondsgroente of bomen en veehouderij. Ook de vraag op welke wijze goede landbouw- en veehouderijlocaties met ontwikkelperspectief worden beschermd, blijft onbeantwoord.

Stoppers ten behoeve van blijvers

Om ruimte te bieden voor blijvende agrariërs kunnen locaties van stoppers soms beter gebruikt worden. Om dat dat te realiseren is het organiseren van zogenaamde 'ABC-constructies' in combinatie met een stoppersregeling helpend. Hierbij kan tussen meerdere locaties (locaties A, B en C) worden geschoven tussen ondernemers, zodat de locaties met de meeste bedrijfsmogelijkheden bij de ondernemers terechtkomen die door willen gaan. Overheden werken waar mogelijk mee met dit proces, bijvoorbeeld door het openstellen van stoppersregelingen. Het idee is om 'zuinig' om te gaan met potentieel geschikte locaties (voor moderne bedrijven met lage emissies), waarop verouderde bedrijven worden gesaneerd. Dat deze locaties niet op voorhand worden 'doorgestreep', is van belang. Door onder andere de varkens- en pluimveesector is het 'kwadrantenmodel' uitgewerkt (in de periode van het landbouwakkoord dat niet gesloten werd). Hoewel uitgewerkt voor veehouders, is dit model ook in de plantaardige sectoren een succes te maken. Belangrijkste uitgangspunt hierbij is meerdere regelingen verstandig te combineren. Denk hierbij aan de Omgevingswet (bv. wettelijke herverkaveling, de voormalige WILG), opkoopregelingen en de bovengenoemde ABC-constructie. Samen moet worden

uitgewerkt hoe we het ruimtelijk ordeningsinstrumentarium kunnen gebruiken om het kwadrantenmodel samen vorm te geven. Het idee is dat de vier kwadranten in het model worden geplaatst langs twee assen. Op de horizontale as staat niet-kwetsbaar gebied/kwetsbaar gebied en op de verticale as oude stallen/moderne high tech-stallen. Uitgangspunt en beoogd resultaat van het model is het realiseren van een (snelle) substantiële emissiereductie nabij kwetsbare gebieden (afwaartse beweging) door daar een beweging op gang te brengen naar concepten met lage emissies en hoog dierenwelzijn. Dat kan via stoppen, innovatie, omschakeling naar extensievere en meer natuur-inclusieve bedrijfsvormen, zoals biologische landbouw, en versnelde modernisering. Er wordt 'zuinig' omgegaan met potentieel geschikte locaties voor moderne bedrijven met lage emissies. Verder weg van kwetsbare gebieden wordt meer ontwikkelruimte geboden. LTO vindt dat het kwadrantenmodel, waarbij combinaties van bedrijfsopgaven en gebiedsopgaven samen komen, een goede basis biedt, die wel vraagt om verdere uitwerking en om maatwerk of differentiatie per gebied.

Water en bodem: nog onvoldoende uitgewerkt

Keuzes en principes rondom water en bodem vormen een belangrijke basis van de ontwerp - Nota Ruimte. LTO ziet dat water en bodem bij keuzes op ruimtelijk gebied een rol kunnen spelen, maar constateert dat de verdere uitwerking te generiek is en onvoldoende rekening houdt met gebiedskenmerken en agronomische realiteit. LTO maakt bezwaar tegen het feit dat de benadering van water en bodem-aspecten (waaronder: geen technische ingrepen meer in het hoofdwatersysteem, verdergaande verzilting accepteren en geen ambities om water met technische middelen vast te houden) in de ontwerp - Nota de risico's van klimaatverandering en heftiger perioden van droogte onevenredig éézijdig bij boeren en tuinders legt. De planMER maakt duidelijk dat maatregelen zoals peilverhoging, bufferzones, grondwateronttrekkingsplafonds en verschuivende waterstromen in veenweiden, beekdalen, zandgebieden en polders forse gevolgen hebben voor opbrengsten, bedrijfsvoering en investeringszekerheid. De ontwerp - Nota Ruimte benoemt deze impact wel, maar verbindt hier geen keuzes of harde randvoorwaarden aan. Onzeker blijft hoe de regelbaarheid van watersystemen wordt geborgd, welke alternatieven worden overwogen en hoe schade wordt voorkomen of gecompenseerd. Daarbij is relevant dat grote delen van Nederland in de ontwerp -Nota worden aangemerkt als "gebieden met meervoudige opgaven" (pagina's 88, 101 en 140), zonder dat duidelijk is hoe deze stapeling zich verhoudt tot agrarisch perspectief.

Gebiedstypen en overgangsgebieden: omvangrijk, ingrijpend en onvoldoende uitgewerkt

Vanaf pagina 115 wordt een breed palet aan gebiedstypen beschreven, waaronder veenweiden, beekdalen, grondwaterbeschermingsgebieden, Natura 2000-overgangsgebieden en polders. Deze gebieden beslaan een aanzienlijk deel van het landelijk gebied en worden in de planMER expliciet benoemd als zones waar opgaven samenkomen. De ontwerp - Nota Ruimte koppelt aan deze gebieden ambities op het gebied van natuur, waterkwaliteit en bescherming van bodem en drinkwater, maar blijft onduidelijk over de juridische status, uitvoeringsinstrumenten en de gevolgen voor eigendom en gebruiksrechten van agrarische bedrijven. Daarbij wordt niet uitgewerkt hoe veranderingen in functie, gebruik of inrichting in deze gebieden zich verhouden tot de continuïteit van agrarische bedrijven, terwijl de planMER aangeeft dat juist in deze zones sprake is van samenloop van opgaven die kunnen leiden tot beperkingen in agrarische ontwikkelruimte. Voor LTO Nederland is het essentieel dat de ontwerp - Nota Ruimte heldere kaders bevat over de rechtszekerheid en het toekomstperspectief van grondgebruikers bij gebiedstransities, zodat veranderingen in water- en natuuropgaven niet leiden tot onduidelijkheid of ongewenste verschuivingen in grondpositie.

Ruimteclaims in het landelijk gebied vragen om keuzes, niet alleen richting

In verschillende delen van de ontwerp - Nota wordt erkend dat de ruimtevraag voor energie-infrastructuur, woningbouw, waterberging, klimaatadaptatie, defensie en natuur groot is. De kaartlagen in het document laten zien dat deze opgaven veelal samenkomen in agrarische gebieden. De planMER geeft aan dat deze stapeling gevolgen heeft voor zowel productieruimte als bedrijfscontinuïteit. LTO constateert dat de ontwerp - Nota Ruimte wel richting geeft, maar geen

keuzes maakt. Daardoor blijft onduidelijk op welke wijze ruimtelijke claims met elkaar worden afgewogen. De vraag of in een - qua agrarische grond - schaarser wordende toestand intensivering of extensivering van productiesystemen ruimtelijk wenselijk is, wordt in de Nota niet beantwoord. Een ruimtelijke strategie moet helderheid geven over het toekomstige ontwikkel-pad van land- en tuinbouw, zeker in regio's waar de druk op grond toeneemt. Er moet ruimte blijven voor land- en tuinbouw, waarbij bedrijven moeten kunnen uitbreiden en investeren, naast mogelijke nevenactiviteiten om extensivering te bekostigen.

Regie en uitvoering: duidelijkheid over governance nodig

De ontwerp - Nota Ruimte gaat uit van uitvoering via de Omgevingswet. Visies en omgevingsplannen van provincies en gemeenten moeten in lijn worden gebracht met de Nationale Omgevingsvisie en de ontwerp - Nota Ruimte. De rolverdeling tussen Rijk, provincies en regio's blijft echter diffuus beschreven. Voor een effectief ruimtelijk instrumentarium is een duidelijke governance-structuur essentieel. Ook vraagt de omvang van de opgaven om sterke nationale regie. Het gaat om bindend rijksbeleid dat in samenhang moet worden toegepast. LTO acht het noodzakelijk dat het Rijk helder maakt wie waarvoor verantwoordelijk is, wie toetst, wie handhaaft en hoe het landbouwkundig perspectief in de uitvoering wordt verzekerd.

Onvoldoende uitgewerkt toekomstbeeld voor de landbouwsector

De ontwerp - Nota Ruimte erkent het belang van land- en tuinbouw, maar blijft vaag over de wijze waarop de sectortoekomstbestendig ruimtelijk moet worden gefaciliteerd.

De landbouwparagraaf is algemeen geformuleerd en blijft achter bij andere thema's, die wel concreet zijn uitgewerkt. De Nota benoemt dat er een afwegingskader moet komen voor landbouwgrond, maar werkt dit niet uit, terwijl andere sectorale hoofdstukken verder gaan in richting, instrumentarium en ruimtelijke keuzes. Voor een kansrijke toekomst van land- en tuinbouw is expliciete helderheid noodzakelijk over ruimtelijke borging, ontwikkelruimte en schaalniveau.

3. GRONDGEBRUIK

De ontwerp - Nota Ruimte erkent het belang van land- en tuinbouw, maar geeft nog onvoldoende duidelijkheid over de ruimtelijke positionering van de sector richting 2050. Hoewel zorgvuldig omgaan met landbouwgrond als principe wordt genoemd, ontbreekt een uitgewerkte en afdwingbare aanpak om landbouwstructuren en agrarische productiegebieden daadwerkelijk te borgen in ruimtelijke besluitvorming. De ontwerp -Nota maakt niet inzichtelijk hoe landbouwgrond wordt betrokken in keuzes tussen water, natuur, energie, woningbouw en infrastructuur, terwijl uit de planMER blijkt dat deze belangen juist op grote schaal samenkomen in agrarische gebieden. LTO ziet hierdoor risico's voor de continuïteit van bedrijven, voor de samenhang van agrarische productieregio's en voor de strategische waarde van landbouwgrond. In de LTO Grondvisie 2021 is opgenomen dat landbouwgrond een schaarse en strategische hulpbron is, essentieel voor voedselzekerheid, ketenstructuren en ondernemerschap. Om die reden is het noodzakelijk dat de ontwerp -Nota Ruimte duidelijker maakt welke positie landbouw inneemt en hoe en onder welke voorwaarden functieverandering van landbouwgrond verantwoord kan worden afgewogen. Daar komt bij dat spreiding in regio's van verschillende teelten van groot belang blijft in verband met het zoveel mogelijk voorkomen van ziekten en plagen.

Noodzaak van toetsbare criteria voor landbouwgrond in ruimtelijke besluiten

De ontwerp - Nota Ruimte verwijst naar een afwegingskader landbouwgrond, maar dit kader blijft beleidsmatig en bevat geen criteria die richting geven aan provinciale of gemeentelijke besluitvorming. De plan-MER laat zien dat in veel regio's de druk op landbouwgrond toeneemt door opgaven rond water, natuur, energie-infrastructuur en woningbouw. Zonder toetsingscriteria bestaat het risico dat landbouwgrond het eerst beschikbaar wordt geacht voor andere functies, ook wanneer dit ten koste gaat van landbouwstructuren of goede en hoogwaardige productiebodems voor de diverse teelten. LTO acht het noodzakelijk dat de ontwerp - Nota Ruimte voor functieverandering van landbouwgrond toetsbare criteria bevat. Deze criteria moeten minimaal de samenhang van landbouwstructuren, de ligging van agrarische ketens en de bijdrage aan voedselzekerheid meewegen. Dit is essentieel om te voorkomen dat beslissingen leiden tot versnippering of structureel verlies van productiegebieden.

Agrarische clusters en productieregio's als ruimtelijke systemen

Veel hoogwaardige productiegebieden – zoals bollenteeltregio's, pootgoedgebieden, de zetmeelteeltregio, groente- en boomteeltregio's en glastuinbouwclusters – functioneren als ruimtelijke systemen waarin bodem, water, kennis, logistiek en ketenafzet onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn. De ontwerp - Nota Ruimte werkt deze agrarische systemen niet uit als strategische productiegebieden, terwijl de planMER juist beschrijft dat in deze zones meervoudige opgaven samenkomen die de ruimte voor land- en tuinbouw kunnen beperken. Voor een toekomstbestendige landbouwstructuur is het nodig dat de ontwerp - Nota Ruimte alle bovengenoemde clusters expliciet benoemt en aangeeft welke voorwaarden gelden voor hun duurzame voortbestaan. Dit vraagt om aandacht voor bodemvruchtbaarheid, waterbeschikbaarheid, bereikbaarheid en bescherming tegen versnippering door andere ruimteclaims. Verspreiding van clusters over het land is zinvol en noodzakelijk vanwege risicospreiding bij ziekten en plagen. Voorts lenen sommige clusters zich voor passende combinaties met landschapselementen en invulling van gebieden zoals beekdalen met boomteelt. Deze teelt leent zich ook voor inpassing in het streven naar klimaat adaptieve steden. Versterking van clusters als deze ondersteunt de verduurzaming van productieketens rond biobased bouwen.

Functiecombinaties in het landelijk gebied

De ontwerp - Nota Ruimte stimuleert functiecombinaties als onderdeel van zorgvuldig ruimtegebruik. LTO ziet de kansen hiervan zet zich vanuit onder meer de multifunctionele landbouw in opdat agrarische bedrijven brede maatschappelijke diensten kunnen realiseren, zoals zorg, recreatie, educatie, landschapsonderhoud en energieproductie. Functiecombinaties kunnen bijdragen aan de vitaliteit van het landelijk gebied, mits de landbouwkundige functie van bedrijven centraal blijft staan. Daarbij is van belang dat nieuwe functies geen beperkingen veroorzaken voor omliggende agrarische bedrijven. De planMER laat zien dat nieuwe functies in het buitengebied gevolgen kunnen hebben voor geur- en geluidnormen, milieuzonering en verkeersdruk. De ontwerp - Nota Ruimte benoemt deze risico's niet expliciet. LTO vraagt daarom om het vastleggen van randvoorwaarden: functiecombinaties zijn mogelijk, maar mogen agrarische bedrijfsvoering, uitbreidingsruimte en milieuruimte niet beperken. Multifunctionele landbouw biedt voorts kansen voor het benutten van vrijkomende agrarische bebouwing. LTO wijst voorts op het veelvuldig genoemde 'wijkje erbij', een transformatie van het erf met wonen en multifunctionele functies biedt in dit kader kansen voor aantrekkelijker randzones daarvan. Wonen op het boerenerf is populair, mede gegeven het woningtekort. LTO heeft een integrale visie op wonen op het boerenerf en [multifunctionele landbouw](#) waarin dit is uitgewerkt.

Betaalbaarheid van grond en ontwikkelruimte

De ontwerp - Nota Ruimte houdt geen rekening met de betaalbaarheid van landbouwgrond, terwijl die de laatste jaren onder invloed van verstedelijkingsdruk, natuurontwikkelingsopgaven, energietransitie en investeringen door niet-agrarische partijen sterk is gestegen. De stijgende grondprijzen hebben gevolgen voor bedrijfsuitbreiding, grondgebondenheid, innovatie en

bedrijfsopvolging. In combinatie met toenemende ruimtedruk vormt dit een knelpunt voor de toekomstbestendigheid van veel bedrijven. Wanneer het Rijk inzet op beleidslijnen die meer grondbeslag of grondgebondenheid vergen, moet het beleid ook rekening houden met de effecten van ruimtelijke keuzes op grondprijzen.

Aanbevelingen van LTO

1. Neem toetsbare criteria voor functieverandering van landbouwgrond op in de ontwerp - Nota Ruimte, waaronder landbouwstructuur, ketenlogistiek en voedselzekerheid, zodat ruimtelijke keuzes éénduidig, zorgvuldig en uitlegbaar worden afgewogen.
2. Erken specialistische agrarische clusters expliciet als strategische productiegebieden en leg vast dat deze regio's worden beoordeeld op basis van hun samenhangende agrarische, omgevings- en ketenstructuur.
3. Maak gebruik van inzichten uit de multifunctionele landbouw over hoe combinaties met maatschappelijke diensten vorm kunnen krijgen zonder agrarische functies te hinderen.
4. Benoem in de ontwerp - Nota dat grondprijzen en beschikbaarheid van landbouwgrond invloed hebben op bedrijfscontinuïteit, grondgebondenheid en bedrijfsopvolging. Vraag provincies om deze aspecten mee te wegen in omgevingsplannen.
5. Introduceer een voorkeursvolgorde voor ruimtegebruik, met prioriteit voor binnenstedelijke ontwikkeling, herstructurering, transformatie en bundeling van infrastructuur, voordat landbouwgrond in aanmerking komt voor andere functies.

4. WATER EN BODEM

De ontwerp - Nota Ruimte maakt water en bodem tot één van de belangrijkste uitgangspunten voor toekomstige ruimtelijke keuzes. LTO benadrukt dat Nederland in hoge mate is ingericht op technisch waterbeheer. Land- en tuinbouw, natuur, steden en infrastructuur zijn in de afgelopen decennia mogelijk gemaakt door stuwen, gemalen, dijken, afwateringssystemen en aanvoerkanalen. In deze zienswijze benadrukt LTO daarom het volgende uitgangspunt: natuurlijk waar het kan, maar watersystemen moeten altijd regelbaar en flexibel zijn. Doorspoelen tegen verzilting moet mogelijk blijven. Technische ingrepen moeten onderdeel blijven van het waterbeheer. Het watersysteem in Nederland bestaat al eeuwen uit technische aanpassingen en investeringen in het hoofdwatersysteem. De technische maatregelen aan het hoofdwatersysteem om zoetwater elders te brengen zullen waarschijnlijk nodig blijven naast de inspanningen om regionaal meer water vast te houden en te bergen. Data-gedreven en hightech oplossingen, zoals sensor- en satellietmonitoring, maken het mogelijk om met minimale hoeveelheden water optimale teeltresultaten te bereiken. Zet hier meer in op retentie in plaats van afvoer van water. Nu loopt nog iedere seconde miljoenen liters bruikbaar zoet water de Noordzee op. Retentie in gebieden met gebrek aan zoet water is noodzaak. Vanuit het verslechteringsverbod geldt dat, indien nodig, alle onttrekkingen evenredig moeten inleveren. Voor gebieden waar geen invloed is vanuit Natura 2000 is de relatie tussen onttrekkingen en het verslechteringsverbod niet goed te onderbouwen.

Er zit veel perspectief in technische innovaties voor waterbesparende maatregelen, zoals druppelirrigatie, wateropslag in de ondergrond of in bassins. De oplossingen liggen zowel op bedrijfsniveau als op gebiedsniveau. In het kader van klimaatadaptatie is het noodzakelijk hier ruimte voor te bieden (zie ook [Actieprogramma Klimaatadaptatie Landbouw](#)). Het is van belang dat het ruimtelijk beleid voldoende ruimte en flexibiliteit biedt om deze aanpassingen mogelijk te maken, zodat ondernemers daadwerkelijk kunnen inspelen op veranderende klimaatomstandigheden en waterbeschikbaarheid. Steeds meer boeren en tuinders zetten in op minimale groundbewerking, voorkomen of opheffen van verdichting en door strikte mestwetgeving en gebruiksnormen is er juist sprake van een sterke afname van overbemesting. In de open teelten is eerder sprake van onderbemesting door de huidige strenge gebruiksnormen. Een gezonde bodem met voldoende organische stof zorgt voor een betere vochthuishouding, minder uitspoeling van nutriënten en draagt zo bij aan duurzaam bodemgebruik én klimaatbestendigheid. [Uit](#)

[de WUR-studie \(2018\) De staat van de Nederlandse landbouwbodems](#), blijkt dat het merendeel van de gemeten indicatoren op 1152 locaties over heel Nederland voldoet aan alle criteria.

Water en bodem als ruimtelijk principe

In de ontwerp - Nota Ruimte wordt beschreven dat vraag en aanbod van zoetwater regionaal in balans moeten worden gebracht, dat regionale water- en bodemsystemen in relatie tot het hoofdwatersysteem worden bekeken en dat er gebiedsgerichte strategieën komen voor onder andere de Hoge Zandgronden, de Zuidwestelijke Delta en Centraal Holland. De ontwerp - Nota geeft aan dat regionale verschillen in landschapstypen en hydrologische condities vragen om gebiedsgericht maatwerk, waarbij het hoofdwatersysteem zoveel mogelijk wordt ontlast en waarin besparen, vasthouden en bergen als leidraad gelden. Daarnaast refereert de ontwerp - Nota op meerdere belangrijke water- en bodemaspecten aan voorwaarden op grond van de Kaderrichtlijn Water (KRW).

LTO constateert dat de ontwerp - Nota Ruimte nog onvoldoende concretiseert hoe water en bodem richtinggevend in de praktijk wordt toegepast. De plan-MER laat zien dat keuzes over peilbeheer, waterberging, grondwateronttrekking en verzilting direct doorwerken in landbouwstructuur, teeltkeuze en bedrijfsvoering. De ontwerp - Nota Ruimte benoemt deze samenhang, maar werkt niet uit onder welke randvoorwaarden maatregelen uitvoerbaar en economisch verantwoord zijn voor agrarische bedrijven.

Zoetwaterbeschikbaarheid en hoofdwatersysteem

LTO onderstreept het belang van een strategische zoetwatervoorziening. Via de Rijn-Maasmonding stroomt op dit moment grote hoeveelheden zoet water naar zee, terwijl in delen van Nederland – waaronder de Zuidwestelijke Delta en de Hoge Zandgronden – juist sprake is van beperkte zoetwaterbeschikbaarheid. In de ontwerp- Nota wordt geen visie ontwikkeld op het beter benutten van deze zoetwaterstromen vanuit het hoofdwatersysteem. LTO is positief over de aanwijzing van het IJsselmeer en het Volkerak-Zoommeer als strategische zoetwaterbekkens, maar constateert dat de ontwerp - Nota Ruimte geen integraal beeld geeft van hoe zoet water regionaal beschikbaar wordt gemaakt voor landbouw en natuur, en welke investeringen hiervoor nodig zijn. Een grotere zoetwaterbuffer in het IJsselmeer, waar LTO zeer sterk voorstander van is, betekent het verhogen en soms verder laten uitzakken van het peil in het meer. Zorgvuldige afstemming met telers van de gewassen in de direct aan het meer grenzende landbouwpercelen is daarbij wel noodzakelijk.

Grondwateronttrekkingsplafonds en verdeling van water

Op pagina 88 van de ontwerp - Nota Ruimte wordt vermeld dat het Rijk met provincies werkt aan regionale grondwateronttrekkingsplafonds, waarmee kan worden bepaald hoeveel grondwater in een bepaald gebied en in een bepaalde periode duurzaam onttrokken kan worden. Dit wordt gepresenteerd als startpunt voor het verdelingsvraagstuk van beschikbaar grondwater. LTO vindt het essentieel dat de verdeling van grondwater op objectieve gegevens en regionale grondwaterbalansen wordt gebaseerd en dat alle gebruikers worden betrokken: land- en tuinbouw, industrie, drinkwaterbedrijven en andere sectoren. Voorts kunnen er specifieke gebieds- en bodemomstandigheden zijn die een mogelijk verdeling als deze niet eerlijk en hanteerbaar maakt. Zo kan niet overal in gelijke mate geïnfiltrated worden.

In de huidige maatschappelijke discussie wordt zichtbaar watergebruik, zoals beregning, vaak neergezet als belangrijkste oorzaak van druk op de zoetwatervoorraad. LTO wil benadrukken dat het feitelijke waterverbruik van de landbouw in verhouding tot andere onttrekkers relatief beperkt is en dat een groot deel van het water via infiltratie weer in het lokale systeem terugkeert. Beleidskeuzes over grondwateronttrekkingsplafonds mogen niet worden gestuurd door het beeld van zichtbare beregning, maar moeten gebaseerd zijn op objectieve hydrologische gegevens, regionale grondwaterbalansen en een evenwichtige verdeling tussen alle gebruikers. LTO wijst op het blijvend belang van meer ondergrondse wateropslag. Hier zijn technisch verschillende oplossingen, die in elk

geval een ruimere toepassing van bestaande wettelijke kaders vergen.

Grondwaterbeschermingsgebieden en drinkwater

Op pagina 94 beschrijft de ontwerp - Nota Ruimte dat grondwaterbeschermingsgebieden worden uitgebreid en dat het aantal gebieden toeneemt om te kunnen voldoen aan de stijgende drinkwatervraag. Daarbij wordt ingezet op gebruik van grondwater, oppervlaktewater en alternatieve bronnen, en wordt ingezet op het voorkomen van verontreiniging van (grond)water. LTO onderschrijft het belang van een betrouwbare drinkwatervoorziening, maar vindt dat de uitbreiding van grondwaterbeschermingsgebieden geen automatische opmaat mag zijn voor bijvoorbeeld nieuwe beperkingen of verboden op het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en meststoffen. Beperkingen in grondwaterbeschermingsgebieden moeten steunen op betrouwbare gegevens, impactanalyses en transparante afwegingen van onderop, gebiedsspecifiek en rekening houdend met diversiteit aan teelten.

De provincies zijn de eerste aanspreekpunten voor de invulling van beschermingsbeleid. Voor het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen moet de impact op de omgeving worden beoordeeld op basis van een wetenschappelijke en objectieve grondslag, zodat beleid zich richt op feitelijke wetenschappelijke risico's. De landbouw kan een waardevolle bijdrage leveren aan de aanvulling van grondwater, bijvoorbeeld via innovatieve waterbeheermaatregelen en een gezonde bodem die water beter vasthoudt. Daarnaast is betere samenwerking tussen terreinbeheerders en agrarische ondernemers nodig. In het publieke debat lijkt het soms alsof de landbouw de grootste waterverbruiker is, omdat beregening op het land zichtbaar is voor iedereen. Grote beregeningsinstallaties langs de weg wekken begrijpelijkerwijs indruk. Het feitelijke waterverbruik van de landbouw is immers relatief beperkt in vergelijking met andere sectoren (114 miljoen liter grondwateronttrekking ten opzichte van 1012 miljoen totaal in Nederland). Daarnaast is het merendeel van het water dat wordt gebruikt, in het lokale systeem blijft en infiltreert in de bodem. Daarom is het van belang dat beleidskeuzes over waterverdeling en onttrekkingsplafonds niet gestuurd worden door het zichtbare beeld van beregening, maar door objectieve data, regionale waterbalansen en hydrologische kennis. Alleen zo kan een evenwichtige, rechtvaardige verdeling ontstaan tussen landbouw, industrie, natuur en andere gebruikers.

Gebiedsspecifieke uitwerking en stuurbaarheid van het watersysteem

De ontwerp - Nota Ruimte onderscheidt regio's zoals de Hoge Zandgronden, de Zuidwestelijke Delta en Centraal Holland, en benoemt dat regionale verschillen gebiedsgericht maatwerk vragen. LTO onderschrijft dat, maar constateert dat de Nota niet duidelijk maakt welke maatregelen per gebied passend zijn en hoe de stuurbaarheid van het watersysteem wordt geborgd. De planMER en de passende beoordeling laten zien dat maatregelen in veenweiden, beekdalen, hoge zandgronden en kustpolders uiteenlopende effecten hebben op zowel natuur als landbouw. Voor agrarische bedrijven is het cruciaal dat waterpeilen en waterstromen voorspelbaar en beïnvloedbaar blijven, zodat schade door droogte of wateroverlast kan worden beperkt en investeringen verantwoord kunnen worden gedaan.

LTO benadrukt dat een volledige terugkeer naar een volledig natuurlijk watersysteem niet realistisch is in een dichtbevolkt land met intensief ruimtegebruik. Een toekomstbestendige invulling van water en bodem vraagt om een combinatie van natuurlijke processen en technisch waterbeheer, waarbij het vermogen om te sturen op peilen, afvoer en opslag behouden blijft. De ontwerp - Nota Ruimte bevat op het terrein van water en bodem praktische vragen. Wat zijn bijvoorbeeld de gevolgen van de nagestreefde 10 – 50 cm grondwaterpeil verhoging op de hoge zandgronden voor bestaande teelten? Voor de uitvoering hiervan is een agrarische praktijktoets nodig, waarbij wordt gekeken naar effecten op teelten en bedrijfsvoering, zodat waterbeschikbaarheid en landbouwproductie hand in hand kunnen blijven gaan. Een andere vraag betreft de vraag of voor beekdalen provincies ook ruimte

kunnen maken voor passende boom- en vaste plantenteelt, mede gelet op de het water – en bodemsysteem in dergelijke gebieden. Deze zones liggen vaak op waardevolle landbouwgronden, die direct bijdragen aan voedselproductie en lokale economie. Het inrichten van brede buffers mag daarom niet automatisch ten koste gaan van productief land of leiden tot nieuwe gebruiksbeperkingen zonder overleg en compensatie. Daarnaast moet worden beoordeeld welke teelten onder welke condities wel mogelijk zijn. Voor het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen moet de impact op de omgeving worden beoordeeld op basis van een wetenschappelijke en objectieve grondslag, zodat beleid zich richt op feitelijke wetenschappelijke risico's. Zo blijft de landbouw onderdeel van de oplossing en wordt de beekdalontwikkeling een gezamenlijke opgave, niet eenzijdig een beperking.

Bodemkwaliteit en gegevensbasis

Op pagina 73 wordt in de ontwerp - Nota Ruimte gesteld dat de kwaliteit van de bodem onder druk staat. LTO vindt het van belang dat bodembeleid gebaseerd is op feitelijke gegevens en regionale verschillen. Bodemkwaliteit wordt niet alleen bepaald door gebruik, maar ook door hydrologie, historie en lokale omstandigheden. De plan-MER geeft aan dat een gezonde bodem cruciaal is voor zowel landbouwproductiviteit als biodiversiteit, en dat verdroging, verzilting en bodemdaling knelpunten vormen. LTO acht het belangrijk dat maatregelen gericht op verbetering van bodemkwaliteit niet uitsluitend via generieke maatregelen op mest en gewasbescherming worden vormgegeven, maar dat ook wordt gekeken naar verbetering van waterhuishouding, organische stofopbouw en bodemstructuur. De voer-mestkringloop wordt gesloten door slimme logistiek, verwerking en kennisdeling. Niet door bedrijven kunstmatig aan hun directe omgeving te binden. Het gaat om optimale benutting van reststromen, niet om geografische nabijheid. Kringlooplandbouw kan echter alleen bestaan in een kringloopmaatschappij. De teelten zijn o.a. afhankelijk van het gedrag van consumenten en burgers. Vervuiling van stofstromen met glas en plastic, waaronder microplastics en PFAS, zijn ongewenst. Er ligt een grote opgave om reststromen schoon aan te leveren.

Innovatie, buffers en samenwerking

In de planMER en bijbehorende stukken wordt gewezen op de rol van piekberging, regionale waterbuffers en agrarisch natuur- en landschapsbeheer in beekdalen en grondwaterbeschermingsgebieden. LTO ziet hier kansen voor samenwerking tussen land- en tuinbouw, waterschappen en terrein beherende organisaties, mits de maatregelen passen bij de bedrijfsvoering en eerlijk worden vergoed. Daarnaast ziet LTO-ruimte voor innovatieve oplossingen, zoals klei-in-veen, infiltratiesystemen, peil gestuurde drainage, bodemverbetering en teeltinnovaties, die de waterhuishouding versterken zonder dat landbouwkundig gebruik onevenredig wordt beperkt.

Aanbevelingen van LTO – Water en bodem

1. Leg in de ontwerp - Nota Ruimte vast dat het Nederlandse watersysteem ook in de toekomst technisch regelbaar en flexibel moet blijven, zodat zowel natuurlijke processen als intensief ruimtegebruik in balans kunnen functioneren. Doorspoelen tegen verzilting moet mogelijk blijven, evenals technische ingrepen in het watersysteem.
2. Werk de principes en keuzes rond water en bodem gebiedsspecifiek uit, met onderscheid tussen veenweiden, hoge zandgronden, polders en beekdalen, en benoem per gebied de uitvoerbare maatregelen en randvoorwaarden voor landbouwkundig gebruik, waaronder het voorkomen van (opkomende) mens- en dierziekten.
3. Met spoed moet een nationale visie en uitwerking daarvan ten aanzien van het benutten van zoetwater uit het hoofdwatersysteem, inclusief de rol van strategische zoetwaterbekkens zoals het IJsselmeer en het Volkerak - Zoommeer ter hand worden genomen. Het Rijk zal daarbij helder moeten maken hoe zoet water regionaal beschikbaar wordt gemaakt voor de landbouw. Zoetwatervoorziening voor de landbouw vergt permanente technische investeringen in het (hoofd)watersysteem.

4. Zorg dat grondwateronttrekkingsplafonds worden gebaseerd op objectieve gegevens, regionale grondwaterbalansen en een integrale afweging tussen alle gebruikers, en niet primair op zichtbare wateronttrekking in de land- en tuinbouw.
5. Formuleer heldere kaders voor grondwaterbeschermingsgebieden die borgen dat aanvullende beperkingen voor land- en tuinbouw alleen worden opgelegd op basis van solide wetenschappelijke onderbouwing, impactanalyses en transparante afwegingen van onderop, gebiedsspecifiek en rekening houdend met diversiteit aan teelten.
6. Neem in de Nota Ruimte op dat hydrologische maatregelen geen disproportionele schade mogen veroorzaken aan agrarische bedrijfsvoering. De mogelijkheid om waterpeilen en afvoer te sturen blijft een wezenlijke randvoorwaarde voor de land- en tuinbouw.
7. Geef expliciet ruimte aan innovatieve maatregelen en regionale samenwerking tussen land- en tuinbouw, waterschappen en terreinbeheerders bij waterberging, grondwateraanvulling en bodemverbetering, met passende vergoedingen voor landbouwbedrijven die hierin een rol vervullen. Erken in het beleid dat bij wateroverlast altijd landbouwpercelen het eerste onderlopen

CASE VEENWEIDE

De ontwerp - Nota Ruimte wijst veenweidegebieden aan als één van de gebieden waar water, natuur, klimaatopgaven en landbouw elkaar in sterke mate raken. De Nota legt grote nadruk op vernatten, het beperken van bodemdaling en het verminderen van CO₂-uitstoot. Deze benadering heeft vergaande gevolgen voor de melkveehouderij, graslandproductie, bodemkwaliteit en regionale economie. LTO onderschrijft de noodzaak om zorgvuldig om te gaan met bodemdaling en waterkwaliteit, maar constateert dat de ontwerp - Nota Ruimte onvoldoende onderscheid maakt tussen verschillende veentypen, dat de effectiviteit van maatregelen niet is onderbouwd en dat uitvoerbaarheid en bedrijfsperspectief onvoldoende zijn gewaarborgd. De sector heeft uitgebreide gebiedskennis opgebouwd; deze laat zien dat generiek beleid in veenweidegebieden niet werkt en grote economische en juridische risico's met zich meebrengt.

Geen generiek beleid mogelijk – grote verschillen tussen veentypen

Veenweidegebieden bestaan uit uiteenlopende bodemopbouw: dik veen, dun veen, moerige gronden en klei-op-veen. Deze verschillen bepalen in hoge mate de effecten van peilverandering, bodemdaling en CO₂-emissie. In veel veenweidegebieden geldt dat vernatten slechts beperkte effecten heeft op emissiereductie of bodemdaling. In klei-op-veen-, dunne veen- en moerige gronden is de effectiviteit gering en soms nihil. Alleen in specifieke gebieden met dik, slapper veen kan peilverhoging een relevant effect hebben.

De ontwerp - Nota Ruimte maakt dit onderscheid nauwelijks. Dit leidt tot een aanpak die niet is toegesneden op regionale variatie, terwijl een gebiedsgerichte differentiatie juist een voorwaarde is voor doelmatig beleid. LTO pleit ervoor om verschillen tussen veentypen expliciet te verankeren in de Nota. Generieke peilopzet is niet uitvoerbaar en niet doelmatig.

Peilopzet van 20–40 cm GHG – substantiële economische schade en juridische consequenties.

De ontwerp - Nota Ruimte suggereert dat verhoging van het grondwaterpeil een essentieel instrument is in veenweidegebieden. Peilopzet in de bandbreedte van 20–40 cm GHG leidt echter tot aanzienlijke schade voor agrarische bedrijven. De gevolgen zijn onder meer:

- beperkingen in beweiding en gebruik van machines;
- verslechtering van draagkracht van percelen;
- grote verliezen in grasproductie;
- noodzaak tot aankoop van extra grond of krachtvoer;
- in sommige situaties beëindiging of verplaatsing van het bedrijf.

Regionale berekeningen laten zien dat dergelijke maatregelen kunnen resulteren in forse maatschappelijke kosten. Deze schade leidt, op basis van bestuursrechtelijke kaders en bestaande compensatieregelingen, tot een plicht tot volledige nadeelcompensatie wanneer beleidskeuzes leiden tot functieverlies of structurele beperkingen in bedrijfsvoering. De ontwerp - Nota Ruimte onderkent deze juridische dimensie onvoldoende. LTO benadrukt dat ingrijpende peilmaatregelen alleen mogelijk zijn wanneer deze juridisch houdbaar, economisch uitvoerbaar en volledig financieel gedekt zijn.

Randvoorwaarden voor een uitvoerbare waterstandssystematiek

Voor een functionerende melkveehouderij in veenweidegebieden zijn specifieke randvoorwaarden noodzakelijk. Op basis van bestaande compensatiestelsels en regionale uitvoeringspraktijk geldt dat waterstanden slechts binnen beperkte bandbreedtes hanteerbaar zijn. Kenmerken van een water- en grondwaterregime dat langdurig functioneel en landbouwkundig verantwoord is zijn:

- een gemiddeld waterpeil dat geen structurele schade veroorzaakt;
- beperkte fluctuatie in periodes van natheid en droogte;
- mogelijkheden voor perceeltoegang en mechanisatie;
- behoud van draagkracht voor grasproductie.

In de Nota Ruimte zouden deze randvoorwaarden expliciet opgenomen moeten worden als voorwaarden voor uitvoerbaarheid en perspectief.

Waterbeheer moet stuurbaar en flexibel blijven

Veenweidegebieden kennen van oudsher een fijnmazig systeem van sloten, gemalen, kades en peilvakken. Dit technische waterbeheer is noodzakelijk om landbouw en bebouwing te kunnen laten functioneren. LTO benadrukt dat:

- waterpeilen beheersbaar moeten blijven;
- sturing op afvoer en berging essentieel is;
- flexibiliteit noodzakelijk is om extreme droogte en wateroverlast te kunnen opvangen.

Beleidskeuzes die gericht zijn op het “verhogen van natuurlijke dynamiek” mogen niet leiden tot verlies van stuurbaarheid van watersystemen. Binnen het huidige waterrecht geldt dat overheidsmaatregelen proportioneel moeten zijn en dat schade aan landbouwbedrijven moet worden voorkomen of gecompenseerd. De ontwerp - Nota Ruimte werkt deze randvoorwaarden onvoldoende uit.

Onvoldoende onderbouwing van natuur-, water- en klimaatwinst

De ontwerp - Nota Ruimte veronderstelt dat vernatten aanzienlijke klimaat-, natuur- en waterkwaliteitswinst oplevert. Deze veronderstelling is onvoldoende onderbouwd.

- CO₂-uitstootreductie verschilt sterk per veentype; in delen met dun veen zijn effecten beperkt;
- Waterkwaliteitsverbetering (KRW) treedt niet automatisch op door vernatten; soms juist niet;
- Veel natuurwinst is al bereikt via bufferzones en bestaande maatregelen;
- De planMER onderbouwt niet dat peilopzet de meest effectieve route is voor deze doelen.

LTO vraagt om een wetenschappelijke en gebiedsspecifieke effectanalyse voordat peilopzet als voorkeursinstrument wordt vastgelegd.

Innovatie als volwaardig alternatief voor peilverhoging

Vernatten is niet het enige middel om veenoxidatie te verminderen of bodemdaling te beperken. LTO wijst op bestaande en bewezen kansrijke maatregelen uit Veenweiden Innovatie Programma Nederland ([VIPNL](#)):

- Klei-in-veen;

- Overlagen;
- Profielkeren;
- Bodemverbetering;
- Precisiebemaling en peil gestuurde drainage.

Deze maatregelen kunnen in veel gebieden meer doelbereik opleveren met minder negatieve effecten op landbouwstructuur. De ontwerp - Nota Ruimte geeft deze alternatieven onvoldoende positie. LTO pleit voor een systematiek waarin innovatie voorafgaat aan ingrijpende hydrologische maatregelen.

Maatwerk is de norm, niet de uitzondering

Door de grote variatie in veentypen, waterhuishouding en bedrijfsstructuren is lokale differentiatie essentieel. Uniform beleid werkt niet. De Nota Ruimte dient te erkennen dat in veenweidegebieden maatwerk het uitgangspunt is en dat afwijkingen van standaardmaatregelen noodzakelijk zijn om agrarisch perspectief te behouden.

Financiering en compensatie

Maatregelen in veenweidegebieden grijpen diep in op eigendom, gebruiksrechten en bedrijfsvoering. LTO benadrukt dat:

- Kosten van beleidsdoelen niet eenzijdig bij agrariërs mogen neerslaan
- Nadeelcompensatie volledig moet plaatsvinden wanneer beperkingen worden opgelegd
- Financiering structureel moet worden geborgd voordat maatregelen worden vastgesteld

De ontwerp - Nota Ruimte geeft geen inzicht in financieringsstructuur of schadecompensatie en dient op dit punt te worden aangevuld.

Aanbevelingen van LTO ten aanzien van Veenweide

1. Maak onderscheid tussen veentypen en laat dit leidend zijn in beleidskeuzes.
2. Voer een uitvoerbaarheidstoets in waarin landbouwkundige, technische en economische criteria worden meegenomen.
3. Waarborgen dat waterbeheer stuurbaar en flexibel blijft, ongeacht de keuze voor natuurlijke systemen.
4. Hanteren van landbouwkundig verantwoorde waterstanden, met bandbreedtes gebaseerd op praktijkervaring en schadecriteria.
5. Onderbouw natuur-, water- en klimaatdoelen per veentype alvorens generieke peilopzet vast te stellen.
6. Erken innovatie als volwaardig alternatief, met duidelijke opname van maatregelen als klei-in-veen, overlagen en profielkeren.
7. Maatwerk als uitgangspunt, niet als uitzondering.
8. Veranker volledige nadeelcompensatie voor maatregelen die leiden tot functieverlies of beperking van agrarisch gebruik
9. Zorg voor structurele financiering van maatregelen die voortvloeien uit rijksbeleid.

5. Landbouw en Natuur

De ontwerp - Nota Ruimte legt een sterke nadruk op natuur, biodiversiteit en natuurherstel. Deze agenda omvat onder meer de Europese Natuurherstelverordening (NHV), de versterking van het Natuur Netwerk Nederland (NNN), de verplichtingen onder de Kaderrichtlijn Water (KRW) en gebiedsgerichte maatregelen rondom bodem, water en landschapskwaliteit. Deze opgaven raken het landelijk gebied direct. Nederland bestaat voor ongeveer 54% uit landbouwgrond. Agrarische bedrijven vormen daarmee niet alleen de basis voor voedselproductie, maar zijn ook dragers van landschap, bodemkwaliteit en regionale economie. LTO benadrukt dat landbouw en natuur onlosmakelijk met elkaar verbonden zijn en dat het beleid voor beide domeinen in samenhang moet worden ontworpen. Beide domeinen versterken elkaar. In de ontwerp - Nota Ruimte ontbreken echter duidelijke kaders voor de verhouding tussen natuurdoelen en landbouwkundige functies. Verschillende beleidslijnen leiden tot ingrijpende gevolgen voor agrarische ontwikkelruimte, terwijl uitvoerbaarheid, rechtszekerheid en proportionaliteit onvoldoende zijn uitgewerkt. Voor een toekomstbestendig landelijk gebied is een evenwichtige benadering noodzakelijk waarin land- en tuinbouw als gelijkwaardige functie wordt erkend.

Zoneringen, overgangsgebieden en bufferzones

De ontwerp - Nota Ruimte introduceert verschillende typen gebieden waarin aanvullende maatregelen nodig worden geacht, waaronder:

- Overgangsgebieden tussen natuur en landbouw;
- Zones waarin aanvullende maatregelen nodig zijn om natuurherstel te realiseren;
- Gebieden waar KRW-maatregelen worden geconcentreerd;
- Zones ter versterking van de samenhang rond het NNN.

Hoewel deze maatregelen worden genoemd, ontbreekt een duidelijke begrenzing, juridische status en onderbouwing van de noodzaak per gebied. Daardoor ontstaat het risico dat provincies of regio's deze zoneringen elk op eigen wijze interpreteren, met aanzienlijke gevolgen voor agrarische ontwikkelruimte. LTO vindt dat zoneringen niet het primaire uitgangspunt moet zijn, en alleen kunnen worden toegepast wanneer zij helder begrensd zijn, ecologisch noodzakelijk zijn en proportioneel worden ingevuld. De ontwerp - Nota Ruimte dient deze basisvoorwaarden op te nemen, zodat landbouw- en veehouderijbedrijven niet geconfronteerd worden met onduidelijke of onnodig ruime beperkingsgebieden. Zonder deze randvoorwaarden ontstaat een structureel risico op willekeur en rechtsongelijkheid. Gebiedsgericht maatwerk is naar het oordeel LTO te prevaleren boven andere maatregelen.

NHV, NNN en Natura 2000

De Natuurherstelverordening (NHV) introduceert verplichtingen voor het herstellen van natuurkwaliteit binnen én buiten bestaande beschermde gebieden. De ontwerp-Nota Ruimte verwijst hiernaar, maar beschrijft niet hoe NHV-verplichtingen zich verhouden tot:

- Bestaande Natura 2000-doelen;
- Het Natuur Netwerk Nederland;
- Provinciale natuuropgaven;
- Waterkwaliteitseisen onder de KRW;
- Agrarische grondgebruikers buiten formele natuurgebieden.

LTO is van mening dat natuurherstel in beginsel moet worden vormgegeven binnen bestaande natuurgebieden, en dat maatregelen buiten deze gebieden alleen gerechtvaardigd zijn wanneer ze ecologisch noodzakelijk en gebiedsspecifiek onderbouwd zijn.

De NHV mag niet leiden tot nieuwe generieke beperkingszones buiten beschermde zones, zonder wettelijke basis of effectanalyse. Ook mag de KRW niet worden toegepast als generiek ruimtelijk instrument; de richtlijn verplicht tot waterkwaliteitsverbetering, maar niet tot ruimtelijke beperkingen zonder gebiedsspecifieke noodzaak.

Landbouw als waardevolle functie in relatie tot natuur

LTO benadrukt dat land- en tuinbouw een waardevolle functie in het landelijk gebied vervult. Agrarisch grondgebruik levert niet alleen voedsel maar draagt ook wezenlijk bij aan landschap, biodiversiteit buiten de formele natuurgebieden, bodemkwaliteit, waterberging en cultuurhistorische waarden. De ontwerp - Nota Ruimte erkent deze functie onvoldoende. Door de opeenstapeling van natuur-, water- en herstelopgaven wordt agrarisch gebied op verschillende plaatsen benaderd als locatie voor maatregelen, in plaats van als volwaardige economische en landschappelijke functie. Dit leidt tot risico's op:

- Afname van ontwikkelruimte;
- Verminderde investeringszekerheid;
- Lagere grondwaarden en sluipende verschuiving naar gebieden met beperkte toekomstperspectieven.

LTO vindt dat de Nota Ruimte duidelijker moet maken dat land- en tuinbouw een structurele functie in het landelijk gebied heeft en dat maatregelen alleen gerechtvaardigd zijn wanneer zij noodzakelijk, proportioneel en uitvoerbaar zijn.

Functiecombinaties landbouw–natuur: mogelijk, maar niet beperkend

Functiecombinaties kunnen bijdragen aan biodiversiteit, landschap en waterkwaliteit. Agrarisch Natuur- en Landschapsbeheer (ANLb), landschapsbeheer, akkerrandenbeheer en waterbeheermaatregelen laten zien dat landbouw en natuur elkaar kunnen versterken.

Functiecombinaties mogen echter niet worden ingezet als instrument om land- en tuinbouw geleidelijk terug te dringen of om agrarische functies te beperken. LTO benadrukt dat:

- De landbouwkundige functie leidend blijft op agrarische percelen (inclusief voorkomen van verzilting),
- Functiecombinaties vrijwillig moeten zijn,
- Geen aanvullende beperkingen mogen ontstaan voor omliggende agrarische bedrijven,
- Functiecombinaties nooit een voorportaal mogen worden voor functieverandering naar natuur

De ontwerp - Nota Ruimte moet dit expliciet borgen om rechtszekerheid te waarborgen.

Voorkomen van onduidelijke “tussengebieden”

De wijze waarop overgangsgebieden en herstelzones worden gepresenteerd kan ertoe leiden dat gebieden geen volwaardige landbouwfunctie meer hebben, maar ook geen formeel natuurdoel krijgen. Dit creëert gebieden of zones zonder duidelijke ontwikkelperspectieven. Dergelijke zones kennen verschillende risico's:

- Onduidelijkheid over toekomstig grondgebruik;
- Beperkte ontwikkelruimte;
- Afwaardering van grond;
- Financieringsproblemen;
- Terughoudendheid in investeringen;
- Onzekerheid voor bedrijfsopvolging.

LTO vindt dat het landelijke beleid moet voorkomen dat brede overgangszones ontstaan zonder heldere functieaanduiding.

Gelijkwaardigheid en samenwerking bij natuur- en wateropgaven

Landbouwbedrijven spelen een actieve rol in het beheer van natuur en landschap. Via agrarisch natuurbeheer, samenwerking met natuurbeheerders en maatregelen voor bodem- en waterkwaliteit draagt de sector bij aan maatschappelijke doelen. Deze samenwerking werkt echter alleen wanneer doelen duidelijk zijn, maatregelen praktisch uitvoerbaar zijn en de agrarische functie het uitgangspunt blijft. De ontwerp - Nota Ruimte benoemt deze bijdrage nog onvoldoende. LTO vindt dat de waarde

van agrarisch beheer expliciet moet worden erkend en dat samenwerking gebaseerd moet zijn op vrijwilligheid, gelijkwaardigheid en passende vergoeding.

Bij het realiseren van woningbouwopgaven in het landelijk gebied moet rekening worden gehouden met de zones rondom agrarische percelen, waaronder de spuit- en driftzones voor gewasbescherming. Nieuwe woningen in agrarische gebieden mogen niet leiden tot extra beperkingen of juridische risico's voor bestaande agrarische bedrijven. Het kan niet zo zijn dat de gevolgen van ruimtelijke keuzes, zoals strengere afstandseisen of aanvullende beperkingen op het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen eenzijdig op het bord van de boer en tuinder terechtkomen. Bij planvorming moet daarom vooraf worden geborgd dat de ondernemingsruimte van bestaande agrarische bedrijven behouden blijft.

Effecten van meer natuur-inrichting op het binnenbrengen van ziekten in de veehouderij én humaan

Een verdere uitbreiding en intensivering van natuurgebieden heeft niet alleen effecten op biodiversiteit en landschap, maar het verhoogt ook het risico' op de introductie en verspreiding van (nieuwe en bestaande) dierziekten; daarnaast doet m.n. vernatting in combinatie met klimaatverandering de kans op nieuwe vector-gebonden ziekten voor mensen sterk stijgen. Door meer en beter verbonden natuurgebieden neemt het aantal wilde dieren én de uitwisseling tussen populaties toe. Daarmee groeit ook de kans op contactmomenten tussen wilde fauna en landbouwhuisdieren. Onderzoek van Wageningen Bioveterinary Research laat zien dat het risico op insleep van besmettelijke dierziekten zoals vogelgriep (HPAI) samenhangt met de aanwezigheid van waterrijke gebieden en bos/bomen in de omgeving van pluimveebedrijven. Bedrijven die dicht bij foerageer- en rustgebieden van watervogels liggen, lopen aantoonbaar meer risico op besmetting (<https://www.wur.nl/nl/nieuws/wur-brengt-relatie-vogelgriep-risico-en-wateromgeving-in-kaart.htm>)

. Tegelijkertijd is duidelijk dat het risico toeneemt naarmate er meer vrije-uitloop- en buitensystemen zijn, omdat het directe en indirecte contact tussen pluimvee en wilde vogels dan lastiger te voorkomen is (<https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/onderzoeksinstituten/bioveterinary-research/dierziekten/virusziekten/vogelgriep-in-nederland-2.htm>).

Ook voor andere ziekten is de rol van wilde dieren relevant. Met behulp van rekenmodellen is voor Nederland in kaart gebracht hoe ziekten als Afrikaanse varkenspest via wilde zwijnen, en vogelgriep via wilde vogels, kunnen worden geïntroduceerd (<https://www.wur.nl/nl/show-longread/diergezondheid-in-een-veranderende-wereld-het-dier-in-relatie-met-mens-en-omgeving.htm>). Het Dutch Wildlife Health Centre (DWHC) en andere partijen signaleren dat grootschalige sterfte- of ziektegevallen in wilde populaties, bijvoorbeeld bij vogelgriep, ook risico's kunnen opleveren voor gehouden dieren in de omgeving, en dat beheermaatregelen in natuurgebieden mede vanuit diergezondheid moeten worden doordacht.

Het vernatten van gebieden, zoals de veenweiden (waar traditioneel veel herkauwers grazen) zal onmiskenbaar tot een toename van diverse infecties leiden. Denk b.v. aan wormen, leverbot en salmonella, naast de nieuwere vector-gebonden ziektes als blauwtong en lumpy skin disease. Ook humane infectieuze aandoeningen als west Nile virus en malaria liggen op de loer

Deze kennis onderstreept dat ruimtelijk beleid – en dus ook de Nota Ruimte – expliciet rekening moet houden met gezondheid en diergezondheidsrisico's bij de verdere inrichting van Nederland. RIVM wijst er in haar analyse van het Voorontwerp Nota Ruimte al op dat ruimtelijke keuzes grote impact hebben op gezondheid en dat die koppeling nu nog vaak ontbreekt. Voor de veehouderij betekent dit concreet dat bij het aanwijzen of uitbreiden van natuurgebieden in de nabijheid van veedichte regio's, extra aandacht nodig is voor:

- Scherpere bij ruimtelijke keuzes: Niet alles kan overal, geen nieuwe waterrijke natuur bij veehouderij intensieve gebieden en geen nieuwe veehouderijlocaties direct grenzend aan hoog-risiconatuur (bijv. wetlands, grote rust- en verzamelplaatsen voor trekvogels).
- Ruimtelijke scheiding en bufferzones tussen gevoelige veehouderijsectoren (zoals pluimvee en varkens) en natuurtypen met veel wilde gastheersoorten (watervogels, wilde zwijnen, knaagdieren).
- Inpassing van uitloop en extensieve systemen zó dat direct contact met wilde dieren zoveel mogelijk wordt geminimaliseerd (bijv. door afrastering, netten, afscherming, ligging van uitloopgebieden niet direct aan waterplassen waar wilde vogels rusten).

- Monitoring en vroegtijdige waarschuwing: goede afstemming tussen wildziekte-surveillance en diergezondheidsmonitoring in de veehouderij, zodat signalen uit natuurgebieden snel kunnen worden vertaald naar maatregelen op bedrijven in de omgeving.

Aanbevelingen van LTO – Landbouw en Natuur

1. Erken land- en tuinbouw als volwaardige functie in de ruimtelijke ordening en als drager van landschap, natuur en ecosysteemdiensten.
2. Wees veel duidelijker in de criteria voor zoneringen en overgangsgebieden duidelijk, met afbakening, doelen, maatregelen en tijdshorizonten.
3. Pas de Natuurherstelverordening (NHV) alleen binnen bestaande natuurgebieden toe en voorkom generieke beperkingszones daarbuiten.
4. Zorg voor gebiedsdifferentiatie bij het toepassen van natuur- en wateropgaven.
5. Voorkom tussenstatusgebieden en geef duidelijkheid over de functie en ontwikkelruimte per gebied.
6. Functiecombinaties zijn slechts dan mogelijk als de landbouwkundige functie niet worden beperkt en vrijwilligheid uitgangspunt blijft.
7. Veranker een juridisch afwegingskader voor landbouwgrond om willekeur en rechtsonzekerheid te voorkomen.
8. Stimuleer samenwerking in natuur- en wateropgaven op basis van vrijwilligheid, gelijkwaardigheid en passende langjarige compensatie.
9. Voorkom het binnenbrengen van ziekten voor mens en dier bij nieuwe natuurgebieden.

6. Economie en Energie

De ontwerp - Nota Ruimte schetst een toekomst waarin Nederland sterk inzet op een duurzame, betrouwbare energievoorziening, gekoppeld aan een concurrerende en innovatieve economie. Deze ambities hebben een duidelijke ruimtelijke component: uitbreiding van elektriciteitsnetten, aanleg van transportleidingen voor waterstof en CO₂, versterking van digitale netwerken, de ontwikkeling van energiehub's en het faciliteren van nieuwe economische activiteiten.

Hoewel dit hoofdstuk grote invloed heeft op het landelijk gebied, wordt de positie van de landbouwsector hierin nauwelijks zichtbaar gemaakt. Dat is opmerkelijk, aangezien een aanzienlijk deel van de nationale energie-infrastructuur door agrarische gebieden loopt en de agrarische sector zowel geraakt wordt door de energietransitie als eraan kan bijdragen. LTO vindt dat deze rol moet worden erkend en dat de ruimtelijke gevolgen van energie- en economische ambities voor de land- en tuinbouw beter moeten worden weergegeven.

De ontwerp - Nota Ruimte gaat uit van een brede transitie, maar geeft nauwelijks aandacht aan de agrofoodketen, de regionale economische betekenis van land- en tuinbouw of de rol van agrariërs in de energievoorziening. Hierdoor ontstaat een eenzijdig beeld waarin de landbouwsector vooral te maken krijgt met de gevolgen van energie- en infrastructuurprojecten, zonder dat de sector als partner wordt gezien in de economische en energetische toekomst van Nederland. LTO is van mening dat de economische positie van land- en tuinbouw en het belang van een robuuste en toekomstbestendige voedselproductie nadrukkelijker moeten worden opgenomen in de ruimtelijke visie op economie en energie. De sector is een volwaardige economische drager, en dat moet zichtbaar zijn in de Nota Ruimte.

Klimaatadaptatie:

- Richting 2050 werken we, daar waar mogelijk, naar een gesloten bedrijfswatersysteem. Een overschot aan water in een jaar, van erf/gebouwen/land, wordt opgeslagen en gebruikt in perioden van warmte en/of droogte. Ook als drinkwater voor dieren in stallen en open omgeving. Een eigen beperkte watervoorziening leidt tot minder concurrentie van openbaar water met andere sectoren. Een

zelfvoorzienend watersysteem betekent het stimuleren van overcapaciteit aan opslag door inzet van publieke middelen, waardoor er op lokaal niveau water kan worden opgeslagen. Meer opslag van water, en een overcapaciteit zorgt voor een sterkere positie van de regio als het gaat om waterbeschikbaarheid.

- Parallel aan regionale opslag van zoet water worden landbouwgronden waar dat past en noodzakelijk is komende jaren uitgerust met waterinfiltratiesystemen en peilgestuurde drainage, waarbij de locatie de primaire functie van het systeem bepaalt. Voor veengronden wordt het systeem gebruikt om de grondwaterstanden te verhogen door toepassing van waterinfiltratiesystemen, en in gebieden met hoog risico op kwel het aanbrengen van een zoetwaterbel.
- Stijgende temperaturen vragen ook meer beheersing in stallen en schuren. De bestaande klimaatsystemen voor de opslag van producten zoals aardappels en uien zorgen voor een stabiele temperatuur. Richting 2050 hebben we deze technieken hard nodig om het dierenwelzijn te verbeteren. Waar dat kan zijn stallen in Nederland dan uitgerust met klimaat slimme systemen om te koelen en verwarmen. Zodat dieren worden gehouden in stallen met een optimaal klimaat.

Klimaatmitigatie

- Een stijging van het aandeel gras in het rantsoen heeft veel integrale voordelen. Een hoger aandeel gras in het rantsoen moet leiden tot minder maïsteelt en meer permanent grasland. Daardoor stijgt de vastlegging van koolstof in de bodem en zijn positieve effecten op (bodem)biodiversiteit en waterkwaliteit en waterberging. De waarde van gras neemt toe (bijvoorbeeld veenweidegras), door schaarste in bepaalde gebieden ontstaat. En interessanter het is om gras als rustgewas in te zetten door een akkerbouwer, waarbij in verband met de eisen van het rantsoen bemesting noodzakelijk is
- Om emissies vanuit mest te verminderen wordt mest meer en meer direct uit stallen verwijderd. Emissies vanuit (drijfmest) worden afgevangen vanuit de mestkelder en/of externe opslag. De snelle afvoer van mest uit de stal en opslag van mest maakt het mogelijk deze mest te verwaarden. Een aantal bedrijven zal in 2050 direct afgevoerde mest inzetten voor vergisting. Het waardevolle biogas wordt geleverd aan glastuinbouwbedrijven of als groen gas geleverd aan andere sectoren zoals mobiliteit, gebouwde omgeving en/of industrie die zijn aangesloten op het bestaande gasnetwerk (en niet kunnen omschakelen). Het vraagt versnelde vergunningverlening, modelvergunningen en toetsingskaders om deze trend snel te stimuleren.

Duurzame energie

- De verwachting is dat in 2050 netcongestie in het landelijk gebied nog actueel is, en dat ook zal blijven. Het vraagt een toenemende energieproductie door het volledig benutten van daken voor opwek van zonne-energie en windenergie van boerderijmolens door het verhogen van de toegestane ashoogte tot 30/35 meter om voldoende energie op te wekken. De beperkte capaciteit van het energienetwerk zal leiden tot slimmere energiesystemen op het boereneref.
- In 2050 bezitten agrarische ondernemers opslag voor water maar ook voor energie. Opslag om duurzame brandstof (elektriciteit) op te slaan en mogelijk ook opslag voor warmte (vanuit vergisting). Daarnaast realiseren we elektriciteitsopslag in de vorm van grootschalige batterijen die op midden spanningsniveau zijn aangesloten op het elektriciteitsnetwerk. Regio's worden sociaal en energetisch versterkt doordat regionale opwek wordt opgeslagen en later kan worden gebruikt. En kosten voor netuitbreiding worden beperkt omdat opwek en opslag dicht bij elkaar zijn gerealiseerd. Een soortgelijke functie zoals de WKK's van de glastuinbouw.
- Belangrijk daarbij is dat een subsidieregeling beschikbaar is voor maatregelen om flexibel vermogen te stimuleren. Een nationale regeling voor MKB-bedrijven en gebouwde omgeving vergelijkbaar met POP3 voor fysieke investeringen voor duurzame innovaties, en een subsidiepercentage van 50-80%. Het leidt tot een lager capaciteitsstarief en een besparing op de inkoop van energie (door energie te gebruiken als de prijzen laag zijn). Mogelijkheden voor groepscontracten draagt hier aan bij, dit dan ook eenvoudig mogelijk maken.

Energie-infrastructuur en de ruimtelijke gevolgen

De ontwerp - Nota Ruimte beschrijft een aanzienlijke uitbreiding van energie-infrastructuur: nieuwe hoogspanningsverbindingen, conversiestations, waterstof- en CO₂-leidingen, warmtenetten en digitale netwerken. Deze voorzieningen zijn noodzakelijk om de toekomstige energiebehoefte van Nederland te ondersteunen. In de praktijk betekent dit echter dat een groot deel van deze infrastructuur door landelijk gebied wordt aangelegd en dat landbouwgronden vrijwel altijd de drager zijn van deze netwerken. De Nota maakt niet concreet welke ruimtelijke gevolgen deze uitbreidingen hebben. De omvang van de ruimtebehoefte blijft onduidelijk en er wordt niet benoemd dat deze ruimte vrijwel altijd afkomstig zal zijn van landbouwgebieden. Ook wordt niet ingegaan op de samenloop van meerdere infrastructuurlagen in dezelfde gebieden. Dit creëert risico's op structurele druk op agrarische bedrijfsvoering, versnippering van gebieden en afname van grondkwaliteit. LTO vindt dat het Rijk helder moet maken welke ruimte deze opgaven vragen en op welke wijze de agrarische sector hierin volwaardig wordt betrokken. De landbouwsector moet worden beschermd tegen stapeling van infrastructuur, en agrarische gronden mogen niet de impliciete standaardlocatie worden voor nieuwe energiecoringen.

De uitbreiding van ondergrondse en bovengrondse kabels en leidingen is ingrijpend. Voor veel agrarische bedrijven die te maken krijgen met kabel- en leiding projecten zijn de effecten groot en langdurig. Werkzaamheden veroorzaken schade aan bodemstructuur, verstoren de waterhuishouding, beperken teeltmogelijkheden en kunnen blijvende gebruikbeperkingen met zich meebrengen. Daarnaast ontstaan er belemmeringsstroken waar niet geploegd, geplant of gebouwd mag worden. Dit treft met name sectoren die afhankelijk zijn van diepe wortelontwikkeling, zoals boomteelt, bollenteelt en diverse open teelten.

LTO vindt dat het Rijk heldere randvoorwaarden moet stellen voor de inpassing van infrastructuur in het landelijk gebied. Bundeling van kabels en leidingen moet standaard zijn. Daarnaast moeten alternatieve tracés, waaronder opties buiten het agrarisch gebied, nadrukkelijk worden onderzocht. Wanneer infrastructuur toch door landbouwgrond wordt gerealiseerd, moet volledige schadeloosstelling worden geborgd, inclusief herstel van bodemkwaliteit en compensatie van blijvende waardevermindering.

Energieopwekking: landbouw kan bijdragen

De ontwerp - Nota Ruimte richt zich vooral op grootschalige energieopwekking, maar gaat nauwelijks in op de bijdrage die landbouwbedrijven zelf kunnen leveren aan de energietransitie. Agrarische bedrijven beschikken over daken, logistieke ruimte, erfverharding, meststromen en locaties waar energieproductie mogelijk is zonder structureel verlies van landbouwgrond. Zon op daken, vergisting en kleine windopstellingen op erven kunnen bijdragen aan een robuuster en regionaal gedragen energiesysteem. Het ontbreken van deze mogelijkheden in de Nota Ruimte doet geen recht aan de rol die de sector kan spelen. LTO vraagt om erkenning van deze bijdrage en om een richtinggevend kader waarmee agrarische bedrijven daadwerkelijk onderdeel worden van de energievoorziening van de toekomst.

Zon op landbouwgrond en het gebruik van de zonneladder

In de ontwerp - Nota Ruimte wordt de zonneladder slechts beperkt genoemd en zonder normerende werking. Hierdoor ontstaat het risico dat landbouwgrond opnieuw in beeld komt als locatie voor zonneparken, terwijl andere opties nog onvoldoende zijn benut. Zon op landbouwgrond heeft directe gevolgen voor voedselproductie, bodemkwaliteit en agrarisch ondernemerschap en moet daarom alleen bij uitzondering worden overwogen. LTO benadrukt dat de zonneladder leidend moet zijn in ruimtelijke afwegingen. Dat betekent dat eerst daken van gebouwen, infrastructuur, bedrijventerreinen en overige oppervlakken die niet geschikt zijn voor andere doelen optimaal moeten worden benut, voordat landbouwgrond in beeld komt. Bovendien moeten multifunctionele toepassingen altijd de voorkeur krijgen boven enkelvoudig ruimtegebruik.

Energiehubs en opslagsystemen

De ontwerp - Nota Ruimte benoemt dat energieopslag en regionale energiehubs nodig zijn, maar werkt niet uit waar deze fysiek kunnen worden gerealiseerd. Dit soort voorzieningen kan, wanneer onvoldoende afgewogen, leiden tot nieuwe claims op landbouwgrond en tot extra beperkingen voor omliggende bedrijven. LTO ziet dat er kansen zijn om agrarische erven te betrekken bij regionale energievoorzieningen, bijvoorbeeld door het combineren van opslag met bestaande bedrijfsactiviteiten. Hier liggen kansen, onder meer in samenhang met de energiegemeenschappen die mogelijk zullen zijn onder de nieuwe energiewet. Dit kan echter alleen wanneer de agrarische functie leidend blijft, veiligheidsnormen duidelijk zijn en het ruimtebeslag geen structurele beperkingen oplevert. De Nota Ruimte moet daarom een duidelijke voorkeursvolgorde opnemen voor locaties van energiehubs, waarbij agrarische grond geen primaire optie is.

Economie van het landelijk gebied: landbouw als structurele drager

Hoewel de ontwerp - Nota Ruimte uitgebreid ingaat op de economische toekomst van Nederland, ontbreekt de land- en tuinbouw als economische drager vrijwel volledig. De sector speelt een essentiële rol in regionale economieën, logistiek, exportketens en landschappelijke waarden. Ook levert landbouw een belangrijke bijdrage aan circulaire economie en benutting van reststromen. Door deze economische functie niet te benoemen ontstaat een onvolledig beeld van het landelijk gebied en een risico dat ruimtelijke keuzes worden gemaakt zonder rekening te houden met de continuïteit van voedselproductie. LTO vindt dat landbouw als volwaardige economische sector expliciet moet worden opgenomen in de ruimtelijke strategie voor economie en energie.

Aanbevelingen van LTO – Economie en Energie

1. Erken land- en tuinbouw als volwaardige economische sector en het hoofdstuk over economie en energie en betrek deze bij economische en energetische ontwikkelingen.
2. Maak inzichtelijk welke ruimtelijke claims energie-infrastructuur legt op het landelijk gebied, zodat belangen transparant en evenwichtig kunnen worden afgewogen.
3. Waarborg bundeling van kabels en leidingen en onderzoek alternatieve tracés buiten landbouwgrond.
4. Borg volledige schadeloosstelling bij aanleg van energie-infrastructuur op agrarische gronden en garandeer herstel van bodemkwaliteit.
5. Maak de zonneladder leidend en voorkom zon op landbouwgrond zolang alternatieve locaties beschikbaar zijn.
6. Benut agrarische bedrijven als volwaardige energieproducenten, met aandacht voor zon op daken, vergisting en kleinschalige opwek.
7. Zorg dat energiehubs en opslagvoorzieningen niet leiden tot nieuwe structurele beperkingen voor landbouwgrond en geef niet-agrarische locaties prioriteit.
8. Bescherm de continuïteit van voedselproductie binnen de ruimtelijke keuzes voor economie en energie.

6. Slotbeschouwing

De druk op landbouwgrond neemt in Nederland snel toe. Woningbouw, energie-infrastructuur, natuurherstel, wateropgaven en economische functies vragen steeds meer ruimte, terwijl deze claims in de praktijk vrijwel altijd landen op agrarische percelen, zoals geopperd in de ontwerp – Nota Ruimte. De ontwerp – Nota Ruimte schetst deze ontwikkelingen wel, maar maakt onvoldoende inzichtelijk wat de optelsom ervan betekent voor de beschikbaarheid van landbouwgrond, de bedrijfscontinuïteit van agrariërs en de structurele positie van voedselproductie in het landelijk gebied. Daardoor ontstaat het risico dat landbouwgrond geleidelijk verdwijnt zonder dat hierover expliciete keuzes worden gemaakt. Tegelijkertijd heeft de landbouwsector zelf ruimte nodig om te verduurzamen, te innoveren en toekomstbestendig te blijven. Extensivering – een beweging die maatschappelijk wordt gevraagd en door beleid wordt gestimuleerd – vereist dat bedrijven daadwerkelijk over voldoende grond kunnen beschikken. Zonder extra ruimte is extensiveren niet mogelijk en dreigt het een papieren ambitie te blijven. Dat geldt ook voor dierenwelzijnseisen of het treffen van emissie reducerende voorzieningen (geur, stof, geluid etc.). In andere situaties kan het juist verstandig zijn om op sommige locaties intensiever te produceren, zodat elders ruimte ontstaat voor extensivering of aanvullende maatschappelijke opgaven, denk hierbij aan meer tuinbouw. Dit vraagt om een bewuste ruimtelijke keuze, niet om een ongerichte verschuiving van grondgebruik door externe druk. Een duidelijke richting kiezen geeft naar lagere overheden het signaal af dat dit aandachtspunten zijn van landsbelang en niet vrijelijk kunnen worden ingevuld. Het Ministerie van Defensie benoemt voedselzekerheid als een strategisch onderdeel van de nationale veiligheid. Het is dan niet passend dat een ander ministerie andere functies laat prevaleren, wat gelet op de geopolitieke situatie niet goed uit te leggen is. Er moet zuinig worden omgegaan met landbouwgronden, uitgaande van een haalbaar en realiseerbare visie. De huidige ontwerp – Nota Ruimte geeft dit niet. De combinatie van externe claims en interne ruimtebehoefte maakt duidelijk dat landbouwgrond niet mag worden beschouwd als restcategorie binnen de ruimtelijke ordening. Een toekomstbestendige landbouw vereist voldoende beschikbare grond, een stevig geborgd afwegingskader en duidelijke bescherming tegen sluipende functieverdringing. LTO vraagt daarom om een transparante en expliciete ruimtelijke koers waarin de positie van de landbouwsector wordt erkend en verankerd, zodat voedselproductie, verduurzaming en landschappelijke kwaliteit ook in de toekomst zeker zijn.

De ontwerp – Nota Ruimte zet een richtinggevende koers uit voor de ruimtelijke toekomst van Nederland, maar geeft nog onvoldoende duidelijkheid over de structurele positie van land- en tuinbouw in het landelijk gebied. Terwijl landbouw essentieel is voor voedselproductie, economie, landschap en waterbeheer, blijft de sector in de Nota vooral impliciet aanwezig. Veel grote opgaven – natuurherstel, energie-infrastructuur, water, verstedelijking – hebben direct effect op landbouwgrond, maar de ruimtelijke consequenties worden niet volledig inzichtelijk gemaakt.

Voor een evenwichtige ruimtelijke ordening is het nodig dat land- en tuinbouw als volwaardige functie wordt erkend en dat duidelijk wordt welke ruimte agrariërs behouden om te verduurzamen, te extensiveren waar dat nodig is, of juist te intensiveren waar dat maatschappelijk gewenst is. Zonder deze borging dreigt landbouwgrond geleidelijk verloren te gaan tussen andere claims, met gevolgen voor voedselzekerheid, bedrijfscontinuïteit en landschappelijke kwaliteit. LTO vraagt daarom om een Nota Ruimte die transparant maakt welke keuzes worden gemaakt, waarom deze worden gemaakt en hoe de agrarische functie daarin wordt geborgd. Alleen met een helder afwegingskader, duidelijke criteria en randvoorwaarden ingeval van zoneringen en bescherming van agrarisch grondgebruik kan een toekomstbestendig, leefbaar en productief landelijk gebied worden gewaarborgd.